

Joanna Piasta-Siechowicz

Jak przygotować ucznia do tworzenia własnej wypowiedzi?

Jednym z elementów przygotowania nauczyciela do pracy jest opracowanie planu pracy. Z nim wiąże się plan wynikowy, przedmiotowy system oceniania, harmonogram realizacji lektur i zajęć pozaszkolnych takich jak: wycieczki, udział w spektaklach teatralnych, seansach filmowych, wizyty w muzeach itd. Praktyka sprowadza się do korzystania z przygotowanych przez wydawnictwa edukacyjne opracowań, które niejednokrotnie nie są traktowane jako materiały do przygotowania własnych m.in. planów pracy, a są przyjmowane jako gotowe dokumenty, na których opiera się proces dydaktyczny. Stają się ujednocionym pod względem czasu realizacji i odbiorcy materiałem zaprzeczającym podstawowemu kryterium planowania, a mianowicie dostosowanie planu do możliwości i potencjału grupy uczniów, z którą będzie on realizowany. Tak istotna kwestia, jak diagnoza edukacyjna, jako element niezbędny do rozpoczęcia procesu planowania trzyletniej pracy z uczniem, znajomość profilu inteligencji każdego ucznia i konieczność dostosowywania metod pracy do preferowanych przez ucznia stylów uczenia się, nie jest w przygotowanych przez wydawnictwa materiałach uwzględniona, bo też nie może być. Jest to zadanie każdego nauczyciela, którego obowiązkiem, wynikającym z charakteru pracy i wymagań ustawowych, jest przygotowanie się do pracy z określoną grupą uczniów. Tymczasem jednorodny plan pracy, opracowany bez uwzględniania diagnozy edukacyjnej na wejście jest realizowany krok po kroku, dodatkowo z ograniczeniem czterdziestopięciominutowych jednostek lekcyjnych. Tu, tak na marginesie, nasuwa się refleksja: Dlaczego proces dochodzenia do wiedzy, pracę nad problemem edukacyjnym w grupie uczniów podporządkowaliśmy jednostkom czasu, a nie na przykład efektowi edukacyjnemu? Odpowiedź znam: łatwiej mierzyć i rozliczać z czasu pracy niż ze sposobów pracy nad problemem edukacyjnym,

a w konsekwencji efektu pracy. Problem edukacyjny (PE) powinien bowiem zawsze być jasno zdefiniowany i stanowić cel główny zajęć. Jemu podporządkowujemy czas realizacji (t), by osiągnąć efekt edukacyjny (EE). Co definiuję jako efekt edukacyjny? Jest nim stosunek wielkości problemu edukacyjnego do ilości czasu poświęconego na jego rozwiązanie, który powinien być stały. Dlatego im większy problem edukacyjny, tym więcej czasu należy mu poświęcić. Wzorem matematycznym ujęlibyśmy to tak:

$$EE = \frac{PE}{t} = \text{const.}$$

Poszukuję wciąż rozwiązania problemu efektywności nauczania, osiągnięcia efektu edukacyjnego. Poniżej przedstawiam trzy sposoby pracy z tekstem w celu przygotowania ucznia do tworzenia wypowiedzi.

Zakładam, że chcę nauczyć odbioru wypowiedzi, analizy i interpretacji tekstu oraz tworzenia wypowiedzi przy założeniu podstawowych wytycznych, określonych przez podstawę programową kształcenia ogólnego i zdroworozsądkowe podejście do tematu, które wymaga czasami wykroczenia poza treści programowe, czego żaden z dokumentów oświatowych nie zabrania, wręcz wskazuje jako właściwe. Podstawa programowa, jako nadrzędny dokument określający wymagania wobec ucznia, przedstawia pewien styl pracy, który w edukacji polonistycznej określony został trzema krokami:

1. Odbiór wypowiedzi i wykorzystanie zawartych w nich informacji;
2. Analiza i interpretacja tekstów kultury;
3. Tworzenie wypowiedzi.

W planowaniu pracy, w pierwszym etapie, nie rządzę się zatem podziałem czasu pracy na jednostki lekcyjne, tylko określam problemy edukacyjne, które przedstawię uczniom do rozwiązania w ich indywidualnym stylu pracy, one to wyznaczą mi czas realizacji.

Przyjrzyjmy się jednemu z wymagań w *Tworzeniu wypowiedzi* na poziomie szkoły podstawowej:

- uczeń sporządza plan odwrotny wypowiedzi (ramowy i szczegółowy), a na poziomie gimnazjum:
- tworzy plan twórczy własnej wypowiedzi.

Celowo uzupełniam wymaganie drugiego etapu edukacyjnego trzecim, ponieważ zgodnie z założeniem podstawy programowej nauczyciel ma

świadomość ciągłości czyli kontynuacji wymagań edukacyjnych. Podają też wymagania z zakresu *Tworzenia wypowiedzi*, ponieważ odbiór wypowiedzi, analiza i interpretacja przygotowują ucznia do tworzenia własnie własnych wypowiedzi. Taka jest droga dochodzenia do umiejętności w porządku hierarchicznym.

W praktyce spotkałam się z następującymi poleceniami:

- Napisz plan wydarzeń.
- Uporządkuj punkty planu wydarzeń zgodnie z tekstem.
- Uporządkuj chronologicznie wydarzenia w planie.
- Wyodrębnij najważniejsze wydarzenie w planie.
- Uzupełnij plan wydarzeń.

Nie spotkałam się natomiast z analizą tekstu pod kątem wykształcenia umiejętności *sporządzania planu odtwórczego wypowiedzi (ramowego i szczegółowego)*.

Na pierwszy rzut oka dostrzegamy różnicę w pojęciach kluczowych: plan wydarzeń – plan wypowiedzi. Czym się różni jeden od drugiego? Otóż pierwszy koncentruje się na biegu zdarzeń jedynie i podporządkowuje swój układ akcji, drugi uwzględnia całość wypowiedzi, zatem i refleksje, i myśli narratora czy bohatera stają się istotnym elementem wypowiedzi w jej części kompozycyjnej. Nie uczymy zatem sporządzania planu odtwórczego wypowiedzi, by w konsekwencji nauczyć tworzenia planu własnej wypowiedzi, a jedynie wyodrębniamy i porządkujemy wydarzenia. Jeśli staje się to punktem wyjścia do uchwycenia chronologii zdarzeń, związków przyczynowo-skutkowych między nimi, dramaturgii tekstu z jego punktem kulminacyjnym czy punktem zwrotnym akcji, to przynajmniej rozwijamy umiejętność logicznego myślenia, by w konsekwencji nauczyć spójności wypowiedzi, ale poza wyodrębnianiem i porządkowaniem wydarzeń rzadko spotykam się z poleceniami, w których uczniowie mają za zadanie wskazać związki przyczynowo-skutkowe i określić wzajemne zależności między wydarzeniami.

Sugerowane polecenia:

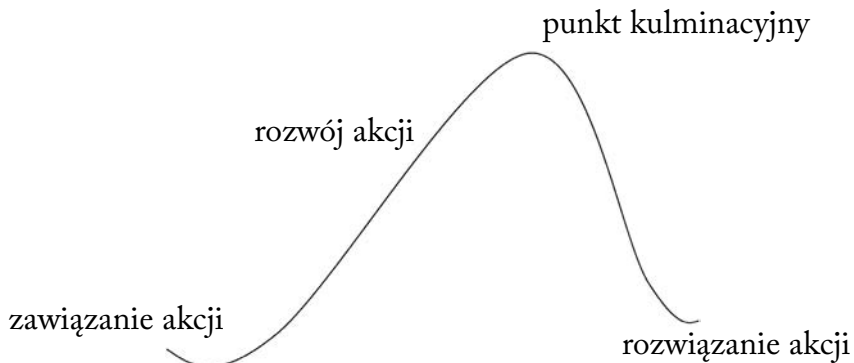
1) Uporządkuj, zgodnie z fabułą, określenia: *rozwój akcji, zawiązanie akcji, zwrot akcji, rozwiązanie akcji*.

2) Przypisz kolejnym określeniom czynniki je determinujące. Np. zawiązanie akcji – informacje o miejscu, czasie, czołowych postaciach i ich funkcji; rozwój akcji – dynamika wydarzeń i związki postaci, zdarzeń,

miejsc, przedmiotów; zwrot akcji – wydarzenie rozstrzygające o dalszym biegu zdarzeń; rozwiązanie akcji – rozwiązanie konfliktu.

3) Przypisz kolejnym częściom akcji konkretne wydarzenia. Zaznacz wydarzenie kluczowe w przebiegu akcji – punkt kulminacyjny.

4) Wpisz wydarzenia na linię obrazującą akcję utworu.

4) Określ związki przyczynowo-skutkowe między wydarzeniami przekształcając punkty planu wydarzeń w zdania złożone współrzędnie (łączne, wynikowe) z określeniami wskazującymi na spójność wewnętrzną tekstu: *w związku z tym, w konsekwencji, wobec powyższego, dzięki temu, toteż, więc, zatem.*

Np.

Ćwiczenia wykonane na przykładzie fragmentu Pierre Gripari, *Historia Patryka, którego nic nie spotyka*, przeł. B. Grzegorzewska, Nasza Księgarnia 2007, s. 121–126.

1. Zachwyt zielonego diabełka nad wadami chłopca (lenistwem i nieuctwem).
2. Zwabienie chłopca ofertą wykonywania za niego zadań przez Czerwoną Lalkę.
3. Zdawanie egzaminów przez Czerwoną Lalkę.
4. Ukończenie szkoły dzięki towarzystwu Czerwonej Lalki.
5. Otrzymanie dyplomu inżyniera i odebranie chłopcu Czerwonej Lalki.
6. Niezaradność życiowa konsekwencją nieuctwa i lenistwa.

Zielonego diabełka zachwyciły wady (lenistwo i nieuctwo) chłopca, więc zwałił chłopca ofertą wykonywania przez Czerwoną Lalkę za niego zadań. Zdanie egzaminów przez Czerwoną Lalkę doprowadziło do ukończenia przez chłopca szkoły i otrzymania dyplomu inżyniera. Jednak odebranie chłopcu Czerwonej Lalki ukazało jego niezaradność życiową jako konsekwencję nieuctwa i lenistwa.

Praktyka szkolna pokazała, że plany wydarzeń, które zostały zredagowane przez uczniów przed wykonaniem powyższych ćwiczeń, nie były spójne wewnętrznie, odnosiły się do mało znaczących kwestii, utrudniały płynne odtworzenie biegu zdarzeń. Ćwiczenia pozwoliły na dokonywanie przez uczniów autokorekty swoich planów, wskazywanie związków przyczynowo-skutkowych między wydarzeniami, rozbudziły świadomość języka w zakresie budowania spójnych wypowiedzi.

Przeanalizujmy również sposoby przygotowania ucznia do tworzenia wypowiedzi poprzez sporządzanie planu odtwórczego wypowiedzi (ramowego i szczegółowego).

Pierwszy ze sposobów odnosi się do analizy akapitów. Często w praktyce edukacyjnej polecenie: nadaj tytuły akapitom, nie prowadziło do sporządzenia w ten sposób planu wypowiedzi a jedynie sprawdzenia rozumienia treści akapitu. Tymczasem budowa akapitu kryje w sobie istotne zagadnienia. Są nimi na przykład: umiejscowienie na początku akapitu zdania głównego, umiejscowienie zdania głównego na końcu akapitu czy zastosowanie układu hierarchicznego.

Przytoczę tu fragment artykułu *Wykorzystanie tekstów anglojęzycznych w nauczaniu języka polskiego*¹ w celu precyzyjniejszego wyjaśnienia myśli.

1. Zdanie główne na początku.

¹ P. Siechowicz, *Wykorzystanie tekstów anglojęzycznych w nauce pisania po polsku*, w: „Język Polski w Gimnazjum” 2009/2010, nr 4, s. 70–71.

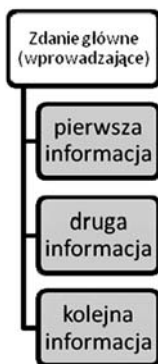
Taka konstrukcja jest najpopularniejsza. Jej zaletą jest czytelność. Umieszczenie zdania głównego na początku umożliwia szybkie przejrzanie tekstu i uchwycenie jego sensu. Jest doskonała dla prezentowania informacji, faktów, poglądów. Jednocześnie wymusza jasne sformułowanie własnych argumentów.

2. Zdanie główne na końcu

Taka budowa akapitu przydaje się w sytuacji, gdy trzeba kogoś do czegoś przekonać, albo gdy przychodzi nam zaprezentować kontrowersyjny lub niepopularny pogląd. Wtedy pierwsze zdania akapitu służą naświetleniu sytuacji ze strony pozytywnej, możliwemu złagodzeniu odbioru kontrowersyjnego zdania znajdującego się w tym wypadku na samym końcu akapitu.

3. Porządek hierarchiczny

Przydaje się, gdy do zaprezentowania mamy kilka równorzędnych informacji/faktów, lub gdy chcemy podkreślić porządek chronologiczny podawanych faktów.

Ćwiczenia polegające najpierw na odczytaniu budowy akapitu i przyporządkowaniu go do wyżej opisanych konstrukcji wypowiedzi nie tylko doskonalą rozumienie tekstu, ale buduje świadomość kompozycji całości

i spójności myśli w obrębie akapitu, doskonali umiejętność budowania krótkiej kilkuzdaniowej odpowiedzi na podany temat.

Przykłady fragmentów tekstów z podręczników szkolnych prezentujących odczytanie struktury akapitu:

1. Zdanie główne na początku

Człowiek różni się od zwierząt pod wieloma względami, ale jego najbardziej charakterystyczną właściwością jest mowa. Choć mowa jest znakomitym środkiem porozumiewania się, przekazywania wiadomości, myśli i uczuć, to słowo mówione jest ulotne, nietrwałe. Zachować się może tylko w ludzkiej pamięci i ginie wraz ze śmiercią człowieka².

2. Zdanie główne na końcu

Karusia miała najlepsze na świecie nogi. Potrafiły prawie wszystko. Umiały biegać i skakać, jeździć na rowerze i tańczyć, i latem grać w piłkę, a zimą jeździć na nartach, i jeszcze dużo, dużo więcej. Choć jedno nie do końca im się udawało – wytrwać bez ruchu. No w każdym razie nie wtedy, gdy mama czy tata o to prosili³.

3. Układ hierarchiczny

Misje bez powrotu, śmiertelne niebezpieczne zadania – to także zajęcia w sam raz dla robotów. Potrafią dotrzeć do miejsc niedostępnych dla ludzi, a w razie niepowodzenia strata urzędnika, nawet kosztownego, nie jest tak dotkliwa jak śmierć człowieka. W elektrowniach jądrowych roboty mogą pracować w miejscach zagrożonych skażeniem promieniotwórczym. Strażacy używają ich do gaszenia pożarów, do których sami nie mogą się zbliżyć. Roboty Mini – Andros szukają bomb podłożonych przez terrorystów i sprawnie je rozbrajają lub detonują, potrafią „widzieć” w ciemności, chodzić po schodach czy rozbić szybę, żeby wejść za zamknięte drzwi⁴.

Zależałoby mi na takim uczeniu pisania planu wypowiedzi, by punkty główne odpowiadały pierwszym zdaniom kolejnych akapitów (jeśli zawierają zdanie główne!), natomiast podpunkty rozwijały je. Korzyści z takiego wprowadzenia do pisania planu wypowiedzi odnoszą się do połączenia wiedzy o akapitach z planem, dostrzegania, że dialog ma swoje

² A. Łuczak, A. Murdzek, *Język polski. Między nami. Podręcznik do klasy czwartej szkoły podstawowej*, Gdańsk, Gdańskie Wydawnictwo Oświatowe, 2003, s. 11.

³ A. Lind, *Piaskowy wilk*, Wydawnictwo Zakamarki 2007, s. 54.

⁴ A. Łuczak, A. Murdzek, *Język polski. Między nami. Podręcznik do klasy szóstej szkoły podstawowej*, Gdańsk, Gdańskie Wydawnictwo Oświatowe, 2003, s. 228.

wprowadzenie i zakończenie i stanowi wówczas akapit, że akapit to nie tylko wcięcie w tekście (znak graficzny), ale przede wszystkim rozwinięta myśl. Ponadto definicja akapitu: zamknięcie myśli w całości kompozycyjnej sugeruje przede wszystkim spójności miejsca, czasu i akcji, a to z kolei ułatwia budowanie planu szczegółowego.

Poniżej cytuję kolejne akapity fragmentu powieści lub ich początki w celu unaocznienia sposobu dekompozycji tekstu.

[1] *Był sobie kiedyś pewien leniwy chłopiec. Nudziło go chodzenie do szkoły, nauka, czytanie, pisanie, liczenie, chciał w ogóle nic nie robić, a mimo to był bogatym, co nie jest rzeczą łatwą!*

[2] *Któregoś dnia przechodził tamtędy zielony diabełek, który zajmuje się niegrzecznyymi dziećmi. Gdy tylko spostrzegł leniuszka, aż zadrżał z radości i powiedział sobie w duchu:*

– *To jest ktoś dla mnie!*

[3] *Potem zawołał głośno:*

– *Chłopczyku! Chłopczyku! [...]*

[4] *Począwszy od tego dnia chłopcu wszędzie towarzyszy Czerwona Lalka. [...]*

[5] *W wieku dziewiętnastu lat chłopiec kończy z powodzeniem szkołę, chociaż nie umie ani słowa z tego, co powinien umieć. [...]*

[6] *W końcu uzyskuje też dyplom inżyniera. Ale ledwo chowa dyplom do kieszeni, ukazuje mu się zielony diabełek.*

– *Dotrzymałem słowa, prawda? Dzięki mnie dostałeś dyplom, choć nigdy ani trochę się nie uczyłeś! Teraz oddaj mi Czerwoną Lalkę i radź sobie sam! [...]*

[7] – *No więc koniec jest taki – mówi szybko Patryk – że chłopiec, zostawszy inżynierem, nie mógł uprawiać swego zawodu, ponieważ nigdy się nie uczył... [...].*

Fragmenty Pierre Gripari, *Historia Patryka, którego nic nie spotyka*, przeł. B. Grzegorzewska, Nasza Księgarnia, 2007, s. 121–126.

Przykładowy plan wypowiedzi, w którym punkty główne odpowiadają pierwszym zdaniom akapitów:

1. Był sobie leniwy chłopiec.
2. Zielony diabełek zajmował się niegrzecznyymi dziećmi.
3. Zielony diabełek zawołał chłopca.
4. Chłopcu wszędzie towarzyszyła Czerwona Lalka.
5. W wieku dziewiętnastu lat chłopiec ukończył szkołę.

6. Chłopiec otrzymał dyplom inżyniera.

7. Chłopiec nie mógł uprawiać swego zawodu, ponieważ nigdy się nie uczył.

Drugi sposób dekompozycji tekstu opracowany na podstawie fragmentu Asa Lind, *Piaskowy wilk*, Wydawnictwo Zakamarki 2007, wydanie 1., tłumaczenie Agnieszka Stróżyk, s. 54–60 prezentuje budowę planu wypowiedzi przy uwzględnieniu, jak w filmie, podziału na sceny. Stąd dwa główne punkty planu, bo dwa miejsca zdarzeń, a w nich rozgrywające się sytuacje. Za taką kompozycją planu przemawia budowanie w świadomości ucznia miejsca rozgrywających się zdarzeń, później, kiedy ma opowiedzieć, co się wydarzyło, sytuuje zdarzenia w wyobrażonej przez siebie przestrzeni i opowiadanie staje się bogatsze językowo. Na przykład:

1. Kłopoty z zachowaniem się przy stole w czasie obiadu
  - a. prośba mamy i taty
  - b. wyjaśnienie Karusi
  - c. próba ujarzmienia nóg.
2. Spotkania na plaży
  - a. rozmowa Karusi z nogami
  - b. rozmowa Karusi z Piaskowym Wilkiem
  - c. harce Karusi po plaży
  - d. taniec z rodzicami.

Poniżej, dla pełnego obrazu dekompozycji, pierwsze zdania akapitów fragmentu Asa Lind, *Piaskowy wilk*, Wydawnictwo Zakamarki 2007, wydanie 1, tłumaczenie Agnieszka Stróżyk, s. 54–60.

Karusia miała najlepsze na świecie nogi.

Pewnego dnia przy obiedzie mama powiedziała:

– Ruśka, nie wierć się, proszę!

Karusia zdziwiona spojrzała na mamę. No przecież się nie wierci.

Karusia uniosta obrus i zajrzała pod stół.

Karusia naprawdę starała się siedzieć spokojnie, z nogami jak należy.

Ciężko się tak siedzi wykrzywionym i ciężko jeść jedną ręką.

Po obiedzie Karusia poszła na plażę.

– A to niby dlaczego? – odezwał się ktoś zdziwionym głosem.

Karusia najpierw pomyślała, że to nogi. Ale to nie były nogi, tylko Piaskowy Wilk.

Piaskowy Wilk rzucił się na ziemię, przekoziotkował [...]

Karusia wciąż siedziała na kamieniu.

– No co z tobą? – zawierzgał Piaskowy Wilk. – Skamieniała?

Piaskowy Wilk dał susa, zaczął skakać po plaży jak po trampolinie i śpiewać na całe gardło:

– Nie usiedzi człowiek mały jak dorosły skamieniały. Rośnie rano, rośnie w nocy, strzela w górę jak z procy. A nogi sobie wierzgają i wierzgać nie przestają!

Nogi Karusi nawet sekundę dłużej nie zamierzały siedzieć spokojnie.

– Już pogadałam z nogami. Powiedziałam, żeby nie wierzgały [...]

Rodzice chwycili się za ręce, i zaczęli podskakiwać, trochę nieśmiało, i zaśpiewali:

– Nie usiedzi człowiek mały jak dorosły skamieniały. Rośnie rano, rośnie w nocy, strzela w górę jak z procy. A nogi sobie wierzgają i wierzgać nie przestają!

Karusia zaśmiała się głośno i jednym skokiem znalazła się między mamą a tatą.

Trzeci ze sposobów dekompozycji tekstu jest doskonaleniem sztuki analizy myśli zawartej w akapicie i jej interpretacji. Prowadzi do nadania tytułów kolejnym akapitom.

Przykładowy plan wypowiedzi na podstawie wyżej wspomnianego fragmentu Asa Lind, *Piaskowy wilk*:

1. Zalety i wady nóg Karusi.
2. Prośba mamy.
3. Zdziwienie Karusi.
4. Argumenty Karusi.
5. Podporządkowanie się prośbom rodziców.
6. Utrudnienia w realizacji prośb.
7. Rozmowa Karusi z nogami na plaży.
8. Pojawienie się Piaskowego Wilka.
  - a. Zaskoczenie Karusi.
9. Popisy Piaskowego Wilka.
10. Upór Karusi.
  - a. Zaczepki Piaskowego Wilka.
11. Piosenka Piaskowego Wilka.
12. Pogoń za nogami.
  - a. Wyjaśnienia Karusi.

13. Taniec Rodziców.

14. Przyłączenie się Karusi do Rodziców.

Pierwsze dwa opisane sposoby dekompozycji tekstu odnoszą się do doskonalenia odbioru wypowiedzi i zawartych w nich informacji, trzeci sposób – do analizy i interpretacji tekstu. Taka praca z tekstem prowadzi do przygotowania ucznia do tworzenia własnej wypowiedzi i spełnia oczekiwania dydaktyków zalecających przed przystąpieniem do tworzenia wypowiedzi przejście etapu I – *Odbiór wypowiedzi i wykorzystanie zawartych w nich informacji*, a następnie II – *Analiza i interpretacja tekstów kultury*. Przystąpienie do etapu III – *Tworzenie wypowiedzi* należy poprzedzić tworzeniem planu własnej wypowiedzi. Na tym etapie sugeruję skorzystanie z poniższych uwag zaczerpniętych z artykułu *Wykorzystanie tekstów anglojęzycznych w nauce pisania po polsku*⁵.

Etapy tworzenia planu własnej wypowiedzi:

I. Spisywanie pomysłów.

II. Szeregowanie pomysłów.

Zasady:

- Zapisywanie pomysłów w formie pełnych zdań, gdyż jedynie zdanie jest adekwatnym zapisem myśli.
- Unikanie fraz czy pojedynczych rzeczowników, gdyż po jakimś czasie trudno odtworzyć sens, który się za nimi kryje.
- Ograniczenie użycia rzeczowników odczasownikowych w miejscach, gdzie czasownik spisałby się lepiej lub przynajmniej równie dobrze;
- Rozdzielanie dłuższych zdań na kilka krótszych, łatwiejszych do zrozumienia;
- Podkreślenie związku właściwego podmiotu z właściwym orzeczeniem;
- Używanie bardziej wyrazistych czasowników w miejscach słabszych.

Od redakcji

W artykule Joanny Piasty-Siechowicz *Czytanie podstarwą sukcesu jednostki we współczesnym świecie* („Język Polski w Szkole IV–VI” 2009/2010, nr 4) na s. 90 błędnie podano nazwisko. Autorką wypowiedzi *Osobowość nauczyciela* jest Pani Mariola Cyganek. Autorkę przepraszamy.

¹ P. Siechowicz, *Wykorzystanie tekstów...*, s. 71.